

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Історія правоохоронних органів»
обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за темою «Історія правоохоронних органів як навчальна
дисципліна»**

262 Правоохоронна діяльність

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
факультету № 8 (протокол від 18.08.2023).

Розробники:

1. Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Холод Ю. А.**
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Зайцев Л.О.**
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Головко Б. Г.**

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Логвиненко І. А.**
2. Професор кафедри міжнародного права Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна, доктор юридичних наук, професор **Гавриленко О. А.**

План лекції

1. Поняття правоохоронної діяльності і правоохоронного органу.

Предмет дисципліни «Історія правоохоронних органів».

2. Правоохоронна діяльність у країнах Стародавнього Світу.

Рекомендована література:

Основна:

1. Гавриленко О.А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець У11 ст. до н.є. – перша половина У1 ст. н.є.). Монографія. Харків: Парус, 2010. 352 с.
2. Гавриленко О.А. Історія держави і права України: стародавня доба: навчальний посібник. Харків: ХНУВС, 2011. 64 с.
3. Гавриленко О.А. Право античних держав Північного Причорномор'я: Навч. посібник. Харків, 2014. 111 с.

Додаткова:

4. Ряшко О.В. Закон і законність у концепціях мислителів Західної Європи// Наук.вісник ЛДУ. 2018. № 2.
http://journal.lvduvs.edu.ua/visnyky/nvsv/02_2008/08rovyfa.pdf.
5. Теличкін І.О. Генезис злочинності у сфері службової діяльності на прикладі поліції Стародавнього Єгипту// Форум права. 2012. -№ 1. С. 944 - 952. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12tiopce.pdf>

Текст лекції:

1. Поняття правоохоронної діяльності і правоохоронного органу.

Предмет дисципліни «Історія правоохоронних органів».

Поряд з державними органами, які вирішують поточні та перспективні питання господарської діяльності, техніки, освіти, науки, обороноздатності, зовнішньої політики тощо, у державі існують також органи, що створюються тільки з метою охорони й захисту права — діяльності, що називається правоохоронною.

Правоохоронна діяльність характеризується низкою специфічних ознак:

- може здійснюватися тільки із застосуванням юридичних заходів впливу, до яких належать заходи державного примусу і державного стягнення. Так, до особи, яка скоїла злочин, може бути застосоване кримінальне покарання, встановлене кримінальним кодексом, або інший передбачений законодавством захід впливу;
- юридичні заходи впливу, які застосовуються при здійсненні такої діяльності, повинні суворо відповідати вимогам законів, що регламентують їх застосування. Наприклад, при вирішенні питання про накладення адміністративного стягнення за скоєне правопорушення орган, який його накладає, не може призначити суворіше стягнення, ніж вказане в санкції відповідної статті адміністративного кодексу;
- реалізується у встановленому законом порядку з дотриманням певної процедури. Рішення про застосування чи незастосування юридичних заходів впливу приймаються за встановленими законом правилами, дотримання яких обов'язкове. Наслідком порушення цих правил може бути визнання прийнятого рішення незаконним і недійсним. Так, порушення встановлених чинним Кримінально-процесуальним кодексом (КПК) України правил розгляду кримінальної справи в суді є підставою для скасування вироку;
- здійснення цього виду діяльності покладено на органи, які, як правило, спеціально створюються державою з цією метою і комплектуються спеціалістами.

Отже, правоохоронна діяльність — це така державна діяльність, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу із суворим дотриманням встановленого законом порядку.

До завдань правоохоронної діяльності належить захист:

- встановленого Конституцією України суспільного ладу держави;
- прав і законних інтересів громадян, підприємств, організацій, установ, суб'єктів усіх форм власності;
- суверенітету та територіальної цілісності України.

Особливе місце серед завдань правоохоронної діяльності посідає захист прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки.

Правоохоронна діяльність складається з кількох напрямків, кожний з яких має специфічні завдання і здійснюється властивими тільки йому певними методами. Такими напрямками є: здійснення правосуддя; прокурорський нагляд; досудове розслідування; здійснення захисту у кримінальних справах і подання іншої правової допомоги; охорона громадського порядку й безпеки громадян; боротьба зі злочинністю та ін. Основним напрямом правоохоронної діяльності, безперечно, є здійснення правосуддя, якому належить найважливіше місце в забезпеченні охорони прав і свобод громадян. Інші напрями певною мірою підпорядковуються меті й завданням здійснення правосуддя, сприяють його виконанню.

З метою здійснення правоохоронної діяльності створюються відповідні органи, які називаються правоохоронними.

Правоохоронні органи — це існуючі в суспільстві й державі установи та організації, що здійснюють правозастосовну та правоохоронну функції, основне завдання яких полягає в забезпеченні законності, захисту прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про державний захист працівників суду і

правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р. до правоохоронних органів належать:

- судові;
- прокуратури;
- внутрішніх справ;
- служби безпеки;
- митні;
- державної податкової служби;
- юстиції;
- адвокатура;
- нотаріат;
- державний департамент з питань виконання покарань;
- державний департамент пожежної охорони;
- антикорупційна прокуратура, НАБУ

Предметом дисципліни “Історія правоохоронних органів” є виникнення, розвиток, правове оформлення і удосконалення системи органів, які мають на меті захист особи, її честі, гідності, майна тощо, правопорядку і законності, встановлені державою. Згідно з програмою та навчально-тематичним планом курсу передбачено вивчення діяльності судових органів, органів прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ, органів досудового слідства та дізнання, адвокатури та нотаріату. Аналізуючи основні завдання названих правоохоронних органів, звертаємо увагу, що Конституційний суд забезпечує відповідність законів та інших нормативних актів органів законодавчої та виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав і свобод особи, дає офіційне тлумачення Конституції України та законів. Суди загальної юрисдикції захищають від посягань, суспільний лад, його економічну та політичну системи, соціально-економічні, політичні та особисті права громадян. Господарські суди захищають права та інтереси суб’єктів господарських правовідносин, що охороняються законом, сприяють зміцненню

законності у сфері господарських відносин, вносять пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання господарської діяльності.

Прокуратура України виконує функції підтримання державного обвинувачення в суді, представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом, нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Служба безпеки України забезпечує захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України, законних інтересів держави і прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб.

Міністерство внутрішніх справ (поліція) забезпечує особисту безпеку громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів, запобігає правопорушенням і припиняє їх, здійснює охорону громадського порядку, виявляє та розкриває злочини, розшукує осіб, які їх вчинили, забезпечує безпеку дорожнього руху, здійснює захист власності від злочинних посягань, виконує в межах своїх повноважень адміністративні стягнення.

Адвокатура України забезпечує захист прав, свобод, а також представництво законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надає юридичну допомогу.

Нотаріат України засвідчує права, а також факти, які мають юридичне значення, надає документам вірогідну силу, здійснює нотаріальні дії, спрямовані на зберігання майна, документів, доказів, здійснює інші нотаріальні дії.

Розглядувана навчальна дисципліна тісно пов'язана з методологічними та юридичними дисциплінами “Теорія держави та права”, “Конституційне право України”, «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Судові і правоохоронні органи».

До джерел розглядуваної дисципліни належать також закони України та зарубіжних країн, що регламентують діяльність правоохоронних органів, їх структуру та повноваження.

Правоохоронна функція за своєю сутністю є напрямом діяльності держави, що визначений на конституційному рівні та підлягає реалізації системою правоохоронних органів, на яких покладено повноваження щодо застосування юридичних заходів впливу з визначеним колом завдань. До них відносяться охорона конституційного ладу, законності і правопорядку, прав і свобод громадян, профілактики й боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

1. На основі аналізу практики Європейського суду з прав людини може бути виділено систему позитивних зобов'язань держави в сфері діяльності правоохоронних органів, серед яких зобов'язання надати захист, що передбачає існування належних положень законодавства, підкріплених ефективною правоохоронною машиною; здійснювати ефективне розслідування «гідних довір'я» (обґрунтованих) скарг щодо серйозних порушень прав, гарантованих Конвенцією; зобов'язання щодо належного поведіння з боку держави, в першу чергу в особі її правоохоронних органів, із затриманими чи заарештованими особами; зобов'язання забезпечити адекватну реакцію правоохоронних органів щодо виявлення і викорінення участі співробітників правоохоронних органів у злочинах, прагнути довіри жертв до поліції, а також забезпечувати, щоб виявлення жертв відбувалося ефективно, тощо.

2. Правоохоронні органи характеризуються такими ознаками: правоохоронний орган є органом державної влади (державно-владний характер діяльності правоохоронного органу); наявність повноваження на застосування засобів державного примусу; виконання спеціальних повноважень із реалізації

правоохоронної функції держави як мета і основний напрямок діяльності, що здійснюється на професійній основі; необхідність спеціального матеріально-технічного та кадрового забезпечення діяльності (зброя, спецзасоби, криміналістична техніка тощо); спеціальні вимоги та обмеження щодо кадрового складу, особливий порядок добору і проходження служби, відповідальність, додаткові гарантії діяльності).

3. Функції правоохоронних органів слід поділити на три групи. До першої групи відносимо загальні функції правоохоронних органів, що спрямовані на реалізацію правоохоронної функції держави. До таких функцій варто віднести: участь у формуванні нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування правоохоронної системи в цілому; профілактичні, превентивні, оперативно-розшукові заходи щодо запобігання виникненню правопорушень. Другу групу становлять спеціальні функції, які підлягають виконанню спеціальними підрозділами правоохоронних органів відповідно до покладених на них завдань. Такими спеціальними функціями можуть бути: інформаційна безпека, оперативно-технічні заходи, боротьба з корупцією та організованою злочинністю, захист національної державності, боротьба з тероризмом, захист учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів, охорона державної таємниці, оперативне документування та ін. Третю групу правоохоронних функцій становлять забезпечувальні функції, тобто функції, що спрямовані на вирішення кадрового, фінансового, аналітичного, господарського забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів.

4. Правоохоронні органи держави не належать до жодної з класичних гілок влади – законодавчої, виконавчої і судової. Принцип поділу влади не зумовлює абсолютний поділ сфер діяльності та функцій різних гілок влади. Основне призначення даного принципу – запобігти або, принаймні, мінімізувати можливість зловживання державною владою, узурпації її в одних руках, забезпечити демократичне правління і свободу в суспільстві. При цьому не йдеться про необхідність розподілу усіх органів держави за відповідними

гілками влади: усі вони є частиною єдиної державної влади, носієм якої виступає народ.

5. Розуміння правоохоронної функції через призму її реалізації дозволяє: 1) підвищити якість правоохоронної діяльності щодо захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від правопорушень; 2) чітко визначити обсяг впливу правоохоронних органів на суспільство; 3) визначити систему органів, що забезпечуватимуть реалізацію правоохоронної функції держави; 4) забезпечити ефективний контроль за виконанням покладених функцій щодо реалізації правоохоронної функції держави.

6. Залежно від функцій правоохоронних органів слід виокремити три групи правоохоронних органів: органи охорони правопорядку; контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади; органи охорони Конституції та державного контролю.

7. Виходячи із того, що органи охорони правопорядку при реалізації своїх функцій наділені повноваженнями з обмеження прав і свобод людини, що мають здійснюватися тільки виключно з підстав та у порядку, визначених законодавчо, а також з урахуванням принципу пропорційності, статус таких органів має бути визначено окремим законом, наприклад, "Про органи охорони правопорядку України" або ж шляхом внесення змін до існуючих законів з метою чіткого визначення їх переліку та функцій.

2. Виникнення правоохоронних органів і правоохоронної функції в державах Стародавнього світу.

Одною з перших суспільно-необхідних функцій, які потягли за собою виникнення відповідних державних органів була податкова політика. Так, у Стародавньому Єгипті з перших династій були відомі періодичні переписи людей, худоби, золота, на основі яких і встановлювались податки. Хоча чиновницький апарат був багаточисельним, він був слабо диференційований (одна особа виконувала одразу декілька функцій).

Найважливіша посада – посада начальника всіх відомств (джаті або візирь).

У віданні джати перебував весь апарат управління: податковий, військовий, судовий. «Будинок царських скарбів» – відігравав роль податкового відомства. Існувала також посада чиновника з контролю за збиранням податків. Посада, як правило, передавалась у спадщину. Безпосередньо стягуванням податків займались озброєні збирачі, які користувались широкою примусовою владою. Тобто, місцеві правителі, в особі номархів і голових збирачів податків мали свої поліцейські підрозділи, які допомагали владі стягувати податки і виконували функції карального органу (обов'язки катів). У структурі управління давньосхідної деспотії фінансове або податкове відомство відігравало важливу роль. До цього відомства надходили донесення про збір податків. Це відомство складало кошторис прибутків і витрат, прогнозувало майбутні врожаї і прибутки. Також існувало 2 нілометри, завдяки яким здійснювались спостереження за рівнем води, які були основою розрахунку майбутнього податку. Чиновницька посада давала привілеї: тобто звільняла від податків та трудової повинності.

У Стародавній Асирії (XIV – XVI ст. до н. є.) цивільна адміністрація складалась із візиря і «оповісника країни», до чиїх обов'язків входили мобілізація населення на виконання повинностей, збір податей. Місцеве управління очолював начальник області, його функціями були: забезпечення громадського порядку, стягування податків, мобілізація населення на трудову повинність. Ці намісники могли стягувати податки й на власні потреби, які були праобразом сучасних місцевих податків.

У Персії існувала чиновницька посада сатрапа – «хранителя царства», який мав величезну владу і підкорявся лише перському царю. Сатрап відав господарським життям, слідкував за збором податей і контролював діяльність місцевих чиновників, мав також право чеканити монету.

Цікаву картину організації податкової діяльності знаходимо у законах царя Хаммурапі. Так, головним помічником царя у сфері управління був нубанда. Він мав свій адміністративний апарат за допомогою якого

контролював роботу всіх відомств (включаючи збір податків). Помічник нубанди – глава відомства лихварів тамкар відповідав за збір царських мит і податків. На місцях ці функції безпосередньо виконували намісники царя (рабианум, хазианум, шапір – нарим і шаган – шакканакум). До складу фінансово-податкового відомства входили податкові інспектори – машкім.

Згідно із законодавством Стародавньої Індії, найнижчою посадовою особою був староста села, потім ішов управитель 10-и сіл потім 20-и, 100 і 1000. Їхнім обов'язком було повідомляти державну владу про злочини, а також стягувати натуральні податки царю (це закріплено в законах Ману). Їхня діяльність перебувала під контролем царського чиновника «вірного і невтомного», який був зобов'язаний інспектувати їх особисто або з використанням своїх помічників. В ієрархії помічників (чиновників царя), крім придворного жерця, воєначальника, скарбника існувала посада збирача податків.

В імперії Маур'їв був складний апарат управління. Важливе місце посідало фінансове відомство, яке очолював наблизений монарха. Джерела свідчать, що цар особисто перевіряв звіти про прибутки і витрати, ймовірно не довіряючи своїм чиновникам. У законах Ману написано: „ Як сонце збирає воду променями, так і царю слід збирати податки”. Особи, що претендували на посаду збирача податей проходили спеціальну підготовку і перевірку на чесність. Царевичі провінцій мали своїх управителів. До їхніх обов'язків входив також і збір податків. В містах існував муніципалітет (колегія – 30 чоловік), з якого формувались галузеві комісії, зокрема із питань оподаткування та фінансів.

У Стародавньому Китаї політична влада зосереджувалась у руках царя – Вана «сина неба». На чолі центрального управління державою знаходився Сян (найвища чиновницька посада). Йому підпорядковувалися, крім інших чиновників, сикун – що керував податковим відомством.

Певні зміни в організації правоохоронної діяльності відбулися за античних часів. Так, у Стародавній Греції найвище управління фінансовою діяльністю представлялось в особливій Раді. Обрання голови військового і фінансового відомства проходило шляхом не таємного голосування, як це було поширено, а шляхом відкритого голосування. Поліція стежила за громадським порядком і доповідала властям про факти несплати податків. В основному поліцейські функції виконували раби. Афіняни вважали ганебним для себе служити в поліції. Також існували посади агораномів та метрономів. Перші стежили за якістю товарів та торгівельною діяльністю, а також сплатою податків, другі – за правильністю мір і вагів. В Спарті скарбницею відала рада ефорів. Кожне важливе фінансове впровадження в Греції приймалось та затверджувалось народними зборами.

Стародавній Рим досяг певних успіхів у справі організації податкової політики. Визначення суми податку проводилось кожні 5 років спеціальними чиновниками – цензорами. Цензор від імені держави давав на відкуп збір податків, спостерігав за надходженням податків з провінцій, за збиранням мита на митниці. Громадяни Риму робили цензорам заяву про свій майновий стан і сімейне положення. Таким чином закладались основи декларації про прибутки. На податковому переписі були присутні претори, народні трибуни та їхні помічники: присяжні оцінювачі, писарі. Довгий час в римських провінціях не існувало державних фінансових органів, які б могли фахово встановлювати та стягувати податки. Римська адміністрація використовувала допомогу відкупщиків, діяльність яких вона не могла в належній мірі контролювати. Відкуп – виключне право, яке надається державою, за окрему плату приватним особам „відкупникам” на збір податків. Відкупщик – особа, що придбала у держави за окрему плату право на відкуп. Результатом цього була корупція, зловживання владою, а потім і економічна криза, яка набула найбільшого розмаху в I ст. до н. е. Необхідність реорганізації фінансового господарства римської держави була однією з найважливіших задач, які вирішував імператор Октавіан Август. В усіх провінціях ним були створені фінансові установи, які

здійснювали контроль за оподаткуванням. Була заново проведена оцінка податкового потенціалу провінцій з метою більш справедливого розподілу податків і збільшення їх сплати. Для цього були проведені обміри кожної міської общини з її земельними наділами. По кожному місту був складений кадастр, який містив в собі дані про землевласників. Потім здійснювався перепис майна громадян. Переписом керували намісники провінцій разом з прокураторами, які очолювали фінансові установи провінції. Кожний мешканець був зобов'язаний у визначений день пред'явити владі общини свою декларацію. Податкові документи зберігались в фінансовому органі і були базою для наступного перепису майнового стану (цензу). Що ж представляв собою провінціальний ценз в римській імперії. В Іудеї, наприклад, свідчення про земельні володіння містили найменування окремого подвір'я, до якої общини воно відноситься, в якому угідді знаходиться, хто є його сусідами; кількість орних земель, які можуть бути засіяні в найближчі 10 років; скільки на ділянці виноградних лоз; скільки моргенів землі і скільки дерев нараховують оливкові плантації; скільки моргенів луку буде скошене в найближчі 10 років; скільки моргенів землі відводиться під пасовисько; скільки моргенів землі приходить на лісну ділянку, здатну давати ділову деревину; стать і вік всіх членів родини. Власник землі був зобов'язаний сам оцінити свої прибутки. Чиновник, який контролював проведення цензу, мав право зменшувати податок в тих випадках, коли в силу об'єктивних причин знижувалась продуктивність господарства. Так, якщо частина виноградних лоз загинула, або засохли маслини то вони в ценз не включались. Але якщо власник вирубував виноградні лози чи оливкові дерева, то йому приходилось надавати поважні причини, за якими він це робив. В іншому випадку вирублені дерева включались в ценз. В основному в ті часи державні фінансові органи безпосередньо з громадян податки не збирали, це робили общини. Зате оцінку і визначення податкових надходжень з общин, контроль за терміном стягнення податків держава тримала в своїх руках.

Окрема проблема – відповідальність за ухилення від сплати податків. Хто своєчасно не сплачував податки у Єгипті мав чекати покарання: побиття, конфіскації всього майна або врожаю, відправлення у в'язницю дружини, забирання дітей. У кращому випадку общиннику-землеробу (як вказувалось раніше, вони становили основну масу оподаткованого населення) залишали третину врожаю. В одному з написів збирачеві врожаю давалась порада: «Не лінуйся під час збору податків, але й не будь занадто суворим. Якщо знайдеш у списку велику заборгованість бідняка, розділи її на три частини, одну залиши». Злодій мав офіційне право бути членом своєї касты – злодійської корпорації, за умови, якщо він сплатив податок. Взагалі, за словами грецького історика Геродота, фараон Яхмос видав для єгиптян закон, за яким кожен єгиптянин був зобов'язаний щорічно повідомляти обласному начальнику усі свої засоби до життя; той хто цього не зробить або хто не може довести, що він живе на законні засоби, карався на смерть.

В законах Ману система понять злочину й покарання отримали детальну розробку. Злочини у сфері оподаткування відносились до державних злочинів, за які накладались тяжкі покарання (це в основному смертна кара), хоча чітких санкцій стосовно цього питання немає, все залежало від рішення судового органу.

Для забезпечення правильності показань платника податків у Греції заохочувався донос, допускався насильницький обмін майна вищого класу на майно нижчого класу. Це покарання застосовувалось за заниження вартості оподаткованого майна. В Спарті – ілоти, основні платники податків, відповідали своїм життям за несвоєчасну сплату натурального оброку чи податі.

Податний перепис у Римі проводили за межами міста на Марсовому полі. В ньому брали участь глави родин. Вартість майна оголошувалась під присягою. За ухилення від явки на податний перепис винному загрожували: продаж у рабство, ув'язнення або навіть смертна кара. Майно такої особи піддавали примусовій оцінці. Цікаво, що за свідченнями сучасників випадків

приховування громадянами своїх прибутків не було. Отже, бачимо, що в історичних і правових пам'ятках Стародавнього світу вже існують згадки про податки і податкову систему Стародавніх країн (Китай – трактат «Гуан-Цзи» IV-III ст.ст.до н.е.; Індія – трактат «Артхашастра» IVст. до н.е., трохи пізніше закони Ману; Вавилон – закони Хаммурапі; Рим – закони XII таблиць). В ті часи податки і податкові системи тільки починають розвиватися і вдосконалюватись. Вивчаючи це питання можна сказати, що на початку свого виникнення податки і в Стародавніх країнах були лише державною функцією. Аналізуючи джерела права та державну систему цих країн робимо висновок, що несплата податків це державний злочин. В деяких країнах це було закріплено в пам'ятках права. Отже в країнах Стародавнього Світу ухилення від сплати податків вважалось злочином проти держави, а найпоширенішими покараннями за державні злочини були смертна кара, конфіскація майна, вигнання, а також позбавлення громадянства (там де існував інститут громадянства - Греція і Рим). Податки є необхідною ланкою економічних відносин в суспільстві з моменту виникнення держави. Розвиток та зміна форм державного устрою завжди супроводжується зміною податкової системи. В розвитку форм та методів збирання податків можна виділити 3 основні етапи. На початковому етапі розвитку від Стародавнього Світу до початку Середніх віків держава ще не має досконалого фінансового апарату для визначення та збирання податків. Вона визначає лише загальну суму, яку бажає отримати, а збір податків доручає місту або общині. Дуже часто вона застосовує допомогу відкупщиків. На другому етапі (XVI – поч. XIX ст.) в країнах виникає розвинута структура державних закладів, в т.ч. фінансових і держава бере частину функцій на себе: встановлює процент податку, зумовлює процес відповідними рамками. Роль відкупщиків в цей період ще велика. І третій, сучасний етап - держава бере в свої руки всі функції зі збору податків, так як правила оподаткування вже виробились. В сучасному цивілізованому суспільстві податки - це основна форма прибутків держави. Крім цієї, виключно фінансової функції, податковий механізм використовується для економічного

впливу держави на суспільне виробництво, його динаміку і структуру. Отже на прикладі Римської імперії бачимо, що податки виконували не тільки фіскальну функцію, але й мали роль додаткового стимулятора розвитку господарства. Оскільки податки вносились грішми, населення змушене було виробляти надлишки продукції, щоб продавати їх. Це сприяло розвитку і розширенню товарно-грошових відносин, поглибленню процесу розподілу праці, вдосконаленню форм держави. Отже однією з найголовніших функцій Стародавньої держави, а також і сучасної - є стягування податків. Бо в усі часи саме ця функція держави була тією рушійною одиницею становлення і розвитку держави, а з нею і права.

Суд

На всіх етапах історичного розвитку Єгипту суд не був відокремлений від адміністрації. В Стародавньому царстві функції місцевого суду зосереджувалися в основному в общинних органах самоуправління, які вирішували спори про землю, воду, регулювали сімейні і спадкові відносини, розглядали дрібні кримінальні справи.

В номах царськими суддями виступали номархи, які носили титул "жерців богині Істини". Найвищі наглядові функції за діяльністю чиновників - царських суддів здійснював сам фараон або джаті, які могли переглянути рішення будь-якого суду, порушити судові переслідування проти посадових осіб.

Джаті безпосередньо підпорядковувався "начальник шести великих будинків» - чиновник, котрий очолював судові відомства в країні і який ніс відповідальність за судочинство в усіх сферах суспільного життя. У Новому царстві візиру підпорядковувалася і верховна судова колегія із 30 суддів. Фараон міг призначити надзвичайну судову колегію зі своїх довірених осіб для розгляду таємних справ, пов'язаних з державними злочинами, змовами проти нього.

Певні судові функції мали і храми. Рішення жерця-оракула, котрий володів

впливовим релігійним авторитетом, не могло бути піддане сумніву жодним царським чиновником.

Армія та поліція

Структура та функції армії Стародавнього Єгипту відображали особливості держави. Будучи оточеною з усіх боків пустелями, Єгипет не знав на своїх кордонах ворогів, які б загрожували раптовим вторгненням. Тому не було необхідності утримувати постійне численне військо. В добу Стародавнього і Середнього царства постійна армія була нечисленною і включала в себе особисту охорону фараона та охоронні загони поліцейського призначення. Свої озброєні загони мали храми, збирачі податків, намісники. В разі необхідності ці розпорошені збройні формування ставали ядром армії, до складу якої набиралося ополчення. Кожен ном, храм, великий землевласник виставляв визначену кількість воїнів-ополченців.

Складовою частиною державного механізму Стародавнього Єгипту був *апарат поліції*, куди входила власне поліція, таємна служба фараона, прикордонна варта, спеціальні охоронні загони, які наглядали за безпекою іригаційних та інших споруд, охороняли фараона та найвищих державних сановників. Існував спеціальний поліцейський підрозділ по охороні пірамід, оскільки усипальниці фараонів багатьох приваблювали своїм багатством. Пограбування пірамід каралося досить суворо, щодо грабіжників застосовували різноманітні калічицькі покарання, саджали на палю, але це не зупиняло охочих поживитися царським багатством. Загони поліції формувалися переважно з полонених нубійських негрів, які виконували також роль катів та наглядачів над рабами.

При виконанні робіт загальнодержавного значення (будівництво пірамід, прокладання доріг, спорудження храмів, зерносховищ, іригаційних об'єктів), коли зганялася величезна кількість не лише рабів, а й не привілейованого вільного населення, поліція наглядала за їхньою роботою, разом з військом

придушувала опір чи заворушення, карала за непослух владі. Карні поліцейські загони переслідували фальшивомонетників, шахраїв, займалися розшуком злочинців і карали їх. З урахуванням величезних розмірів держави, яка простягалась на десятки сотень кілометрів вздовж ріки Ніл, для її життєдіяльності велике значення мали шляхи сполучення. Безпеку на них охороняли загони поліції, які вели боротьбу з грабежами і розбоями, карали тих, хто ухилявся від надання допомоги постраждалим на дорогах.

Рим. Магістратура з'явилася після реформ Сервія Туллія VI В.С. До магістратів належали службові особи держави, **урядовці** різних **рівнів**. Це були виборні посади, які користувалися особливою увагою та повагою народу. Образ такої особи прирівнювалася до образи всього римського народу. За виконання своїх обов'язків магістрат не міг бути притягнутий до відповідальності чи достроково усунутий з посади.

Магістратура включала в себе два види магістратів: ординарні та екстраординарні (надзвичайні). До ординарних магістратів належали:

1) **консули**, які обиралися у кількості двох чоловік на центуріатних коміціях. На території міста-поліса їхня влада обмежувалася народними зборами, а у провінціях була необмеженою. Командували армією, головували на народних зборах, мали низку інших повноважень;

2) **претори** - заступники консулів, які відали головним чином питаннями судочинства та управління провінціями;

3) **цензори** обиралися народними зборами на п'ять років у кількості двох осіб. Визначали майновий стан громадян і зараховували їх до певних центурій, формували сенат, здійснювали нагляд за дотриманням правил пристойної поведінки;

4) **народні трибуни** представляли інтереси плебеїв і складали своєрідну протипагу іншим аристократичним органам влади. Трибун володів правом вето на будь-які рішення народних зборів чи посадових осіб. Вони вносили законопроекти на народні збори, контролювали діяльність магістратів. Але їхні повноваження не поширювалися за межі міста;

5) **едили** - помічники трибунів. Здійснювали нагляд за порядком у місті, дотриманням правил санітарії, пожежної безпеки, керували поліцією;

6) **квестори**. Мали статус помічників консулів. Відали державною скарбницею, архівом, контролювали діяльність державної канцелярії.

Екстраординарною магістратурою в Римі був **диктатор**. Він призначався консулами на пропозицію сенату терміном не більше шести місяців і після виконання необхідних завдань мусив скласти свої повноваження. Йому підпорядковувалися всі магістрати, армія, посадові особи, громадяни. Після складення своїх повноважень диктатор міг бути притягнутий до відповідальності перед народними зборами.

Насамкінець, слід зупинитися на характеристиці основних рис римських магістратур.

Виборність. Магістратів обирали на народних зборах з віковим цензом 27 років і старших, залежно від посади. За часів правління диктатора Сулли віковий ценз було збільшено: для квесторів - до 30 років; преторів - до 40 років; консулів - до 42 років.

Колегіальність. На кожну посаду обиралися кілька осіб, які працювали окремо, а при вирішенні важливих питань узгоджували між собою рішення. При виникненні спору магістрат міг позбавити юридичної сили рішення свого колеги, наклавши на нього вето.

Строковість перебування на посаді обмежувалася, зазвичай, одним роком.

Підзвітність народним зборам.

Безоплатність. Магістрати не отримували грошової винагороди за свою працю. Їхня діяльність являла собою виконання почесного обов'язку, і вважалося ганебним брати гроші за служіння батьківщині.

Спершу **нотаріат** виник як різновид адміністративної діяльності; так, тисячоліття тому у Вавилоні, Єгипті, Іудеї існували писарі-канцеляристи, які вели численні прибутково-витратні книги, періодично складали кадастр усіх земель у країні, переписували населення і його майно. Окремі посадові особи, що забезпечували формування доказів, в Стародавньому Єгипті називались агорономами, а в Греції – ієромемнеси чи епістати, і були священнослужителями.

Традиційно вважається, що інститут нотаріату виник за часів республіки у Стародавньому Римі. Тоді в Римі існували писарі-канцеляристи, які періодично складали кадастр усіх земель в країні, переписували населення і його майно. В Стародавньому Римі панував суворий формалізм, який вимагав дотримання формул всіма, хто звертався в судові установи, тому стали з'являтися особи, обов'язком яких було підведення правового випадку під ту чи іншу формулу. Дехто з них перебували на службі при посадових особах римського управління та суду. Окрім офіційних, існували також приватні писарі, які відігравали роль своєрідних власних юрисконсулів у приватних осіб, які були, як правило, рабами останніх, надавали їм юридичну допомогу.

Подальший розвиток цивільного обороту викликав у Стародавньому Римі появу табелеонів, яких можна назвати родоначальниками сучасного нотаріату. Вони не перебували на державній службі, а займалися складанням юридичних актів і судових документів у вигляді вільного промислу та отримували за це винагороду, передбачену законом.

Разом із світським інститутом табеліонів, що з часом набував і отримував більшого застосування, у сфері християнської церкви виникає подібна йому установа – нотаріат. Він почав своє існування при єпископах, а потім при абатах і інших церковних урядниках, під час їх бесід із населенням були присутні спеціальні особи, тобто нотаріуси, які були зобов'язані записувати такі бесіди і складати відповідні документи.